

УДК 82.-2.09

Інна Комаровська

ХУДОЖНІЙ ПСИХОЛОГІЗМ У ПРОЗІ ЯКОВА КАЧУРИ: ТРАДИЦІЇ І НОВАТОРСТВО

У статті порушено проблему естетичного поцінування прози кінця 20-30-х років ХХ ст. Пропонована студія є спробою актуалізувати дослідження епіки Якова Качури відповідно до теоретико-методологічних пошуків сучасної гуманітаристики. Розглянуто специфіку психологізму в малій прозі Якова Качури. Акцентовано, що відтворення внутрішнього світу персонажів, моделювання характерів відбувається через комбіноване застосування основних форм психологізму та притаманних їм засобів і художніх прийомів. Виявлено, що в творах Якова Качури соціально-політичні питання мають психологічний підтекст.

Ключові слова: соціалістичний реалізм, художній психологізм, естетична оцінка, традиції і новаторство, засоби характеротворення, внутрішній монолог, жіночі й чоловічі образи, психоаналіз, гендерна інтерпретація.

Дослідження творчості Якова Качури – актуальне питання сучасного літературознавства, зумовлене необхідністю подальших поглиблених студій українського літературного процесу 1920–1930-х років. Наявна потреба у створенні цілісного портрету талановитого українського письменника, вивченні його прози на тлі художнього відтворення культурно-історичних реалій і форм взаємодії літератури і влади, гендерної інтерпретації чоловічих і жіночих образів, кореляції світогляду і поетики митців цього періоду, ролі традицій і новаторства як внутрішніх чинників літературного розвитку. У розкритті цих проблем концептуальне значення мають роботи сучасних дослідників. Зокрема, новий погляд запропонувала В. Хархун у монографії «Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації» [9]. Жанрова модель роману в літературі соціалістичного реалізму стала предметом теоретико-літературного дослідження Н. Бернадської [2]. Соціалістичний реалізм як особливий тип культури розглядає Н. Курінна, яка обрала матеріалом дослідження різні тексти цієї доби – поетичні та прозові твори, публіцистику, документальні джерела, агітаційну продукцію, газетні та журнальні статті, спогади, пісні як форми вияву масової культури [7]. Загалом проекція соцреалістичного канону на західну модель популярної літератури визначає рух думки в роботах багатьох українських дослідників, зокрема й Т. Гундорової в статті «Соціалізм як масова культура» [3].

Метою цієї статті є виявлення засобів психологізму у творах Я. Качури. Об'єктом дослідження обрано твори «Хтодьова родина», «Похорон» і «Зламана присяга», які засвідчують як вплив традиції психологічної прози ХІХ століття, так і новаторські пошуки письменника в обсервації підсвідомого відповідно до естетичних запитів нової доби.

Перша збірка оповідань Я. Качури «Історія одного колективу» побачила світ у 1925 р. Надалі вийшла друком повість «Зламана присяга» (1929), романи «Чад» і «Ольга» (1931), збірки оповідань «Люди і факти» (1934), «Щастя» (1940), «Перемога» (1941). «Героєм його перших оповідань, – зазначив Б. Буряк, – виступає робітник, селянин, який зі зброєю в руках на фронтах революції та громадянської війни боровся проти старого світу, а в період відбудови народного господарства стає активним учасником будівництва першого в історії соціалістичного суспільства» [1, 7]. Збірка «Непі», видана в 1926 р., складається з нової редакції повісті «В тенетах царату», виданої під назвою «Без останніх сторінок», та двох оповідань – «Непі» і «З минулого». За переконанням Ф. Якубовського, не варто переоцінювати повість «В тенетах царату» («Без останніх сторінок»), оскільки цей твір не позбавлений художніх прорахунків. Я. Качура переконливо змальовує сцени селянського життя, бо «автор це знає, глибоко всмоктав, відчув, виносив і, звичайна річ – дав картини соковиті» [10, 125]. Натомість, на думку рецензента, у тих частинах твору, де дія відбувається в місті, є значно слабшими: «Цей твір одразу починає розбиватися, стає якийсь крихкий і щодо сюжету, і щодо психології, стає загально штучний і не свій» [10, 125]. Критик наголошує: «Дехто гудить Качуру, встановлюючи тут з холодним і байдужим виглядом елементи розкладу і занепаду. Наша думка: не так, ні в якому разі не так. Навпаки – Качура – це той, хто з особливим запалом, з особливою енергією порпається в своїх лабораторних приладдях. Він робить це прилюдно, так що часто видно складові частини роботи, видно атоми, видно ті «білі нитки», якими шиється складові частини творів» [10, 126]. Однак ці художні прорахунки – свідчення творчих пошуків, «це є ознака удосконалення, шукання, ознака того, що письменник ні за яку ціну не хоче стати на проторені стежки» [10, 126].

С. Ленська ставить твір Я. Качури «Хтодьова родина» в один типологічний ряд із новелами, які, за словами дослідниці, художньо організовує побутова проблематика, а саме: творами Р. Гуцала «У глухому селі» (1925), Г. Орлівни «Смерть Кутузиhi» (1928), П. Панча «Савчині бариші» (1923), В. Штангея «Наймичка» (1926), «Образа» (1929), «Злочин у степу» (1927), «На варті» (1930), «Один день» (1933), «На грані» (1933). «У них розкривається повсякденне життя селянства, що не позбавилося навіть через десять років по революції від проблем наймитства, злиднів, низького рівня культури, відсутності життєвих перспектив у молоді», – узагальнює С. Ленська [8, 155]. На нашу думку, у творі Я. Качури «Хтодьова родина» соціальний контекст постає тлом для розгортання новелістичної інтриги психологічного, а радше – психоаналітичного змісту. Молода жінка тяжко переживає загибель чоловіка: «Хату посідала прикра тиша. Всі несамохіть дивилися в куток: під сволюком висіла в рамцях засклена світлина – «фотографія Карпова»... Тетянка вдивлялася в фотографію чоловікову, аж поки зір не заливали сльози.

– Годі з тебе, – розважав її старий. – На те ж війна: треба ж кому бути вбитому... – і замовкав, бо почував, що говорив не те, що треба» [6, 311].

Пропозиція свекра вийти заміж за Данила – товариша Карпа – спочатку лякає Тетяну, але молодість бере своє: «Серця прискорили свій ритм. Вихором кружляли в голові Тетянчині думки... Щоправда, був час, коли вона любила нарівно Карпа й Данила, але це було ще до її з Карпом весілля, це тоді було, коли вона вагалася: кому з них обох довірити своє кохання, а тепер...» [6, 312].

Я. Качура вдається до динаміки в передачі емоційного стану та прихованих почуттів: «Старий знову зупинився, щоб зібрати плутані думки. Тетянка притулилася до груби, слухала. Що вона гадала, як реагувала на розмову свекрову, важко було розгадати: біле, як папір, лице не виявляло жодного переживання» [6, 313]. Водночас письменник часто послуговується прийомом прямої психологічної характеристики, поширеної в художній практиці ХІХ століття. Наприклад: «Ледве що старий скінчив свою розмову, як Тетянка затремтіло, гей-би в пастку зловлене звіря, вдарилась об грубу що є сили, руки взялися корчем до голови і хату враз розкрояв тоскний нестерпний плач» [6, 313].

У новелі основою конфлікту є проблема вибору, що постав перед Тетяною. Її сон є антиципаційним прийомом, який натякає читачеві на можливе повернення Карпа: «Тетяна цілу ніч не спала – міркувала – й тільки перед ранком їй приснився сон.

Карпо в брудній і чорній, як каглянка та, сорочці, сухий, знеможений, сидів на лавці, посміхався, – а вона, Данилова вже жінка, на колінах совгалась, просила й цілувала його ноги» [6, 313].

Психологічно переконливо змальовано повернення чоловіка через два роки після нового заміжжя Тетянки та народження спільного з Данилом сина. Письменник подає цю сцену в тому числі і через дитяче сприйняття, що надає творові ліризму й увиразнює конфліктну лінію. Протистояння двох суперників-чоловіків показано через психоаналітичні жіночі рефлексії: «Тихо застогнала, як два законні чоловіки стали перед нею» [6, 321]. Поведінкою Тетяни керують підсвідомі імпульси психіки, що продиктувала рішення молодій жінки залишити обох чоловіків. Такою є розв'язка новели.

Новела «Похорон» починається з прийому ретроспекції. У народнопоетичній стилістиці згідно з традиціями романтизму зображено цвинтарний пейзаж – місце, де поховане «нехрещене потерча». «Жодний Рафаель не змалює того болю і тих очей, що виряджали до могили своє перше немовля», – згадує оповідач [5, 24]. Погоджуємося з С. Ленською щодо означення новели як одного з найтрагічніших у художньому моделюванні екзистенційних проблем твору [8, 179]. «Через просту історію смерті немовляти письменник майстерно і психологічно переконливо розкриває трагізм людського буття: надірвавшись від важкої роботи, молода мати Саня ледве не відійшла за межу життя. Її чоловік, Остап, розривався між роботою і доглядом за хворою дружиною і первістком, що призвело його до тяжкого душевного розладу. Знесилений чоловік у хвилину слабкості дав прописані лікарем заспокійливі порошки дитяті, знаючи, що надмірна доза буде смертельною» [8, 179]. На нашу думку, подаючи обсервацію ролі підсвідомого в людських

вчинках, письменник не оминає і проблеми формування нової моралі, зняття етичних і людських табу людиною арелігійною. Маніакальна ідея оволоділа батьком дитини: «Остап забув у той день, коли всміхалося до нього сонце: туман на дворі, в хаті, в голові...» [5, 22]. Стан зруйнованої психіки увиразнює примара відьми, яку бачить Остап, та його внутрішні діалоги. Сцена смерті і похорону отруєної дитина вражає читача. «Реалізм, що межує з натуралізмом, глибоке розкриття психології людини дозволяють поставити твір Я. Качури в один ряд із психологічними новелами В. Стефаніка, Гі де Мопассана та інших майстрів художнього слова», – зауважує С. Ленська [8, 179].

Уже в експозиційній частині повісті «Зламана присяга» намічаються основні чинники сюжетного конфлікту: внутрішні протиріччя між реальністю, в якій опинився «днювальний, салдат першої чоти Дмитро Михальченко», і світом оніричних візій, контраст між юнацькими фантазіями і дійсністю. «Марта казала, що з нього вийде непоганий офіцер. Наївна дівчина. Побачила мб вона тепер його в оцій забрѣоханій шинелі... Хіба є так виготовляють офіцерів? – Ні. Тут фабрика живих консервів: без душі, без волі й бажань. Ах, як хороше було б пройтися містом без цієї остогидлої гвинтівки» [4, 77]. Внутрішній конфлікт розгортається в думках і почуттях добровольця Дмитра, який на собі відчув повсякдення війни – зворотній бік показових маршів під бравурні військові оркестри: «...це життя на зворотному боці – ох, яке ж воно гидке, марудне» [4, 77]. Непристосований до муштри, Дмитро випадково порушив правила поведження зі зброєю, про що свідчить введений у структуру першої частини текст рапорту, поданий російською мовою.

Повість «Зламана присяга» і автобіографічні оповідання про Першу світову війну, певною мірою, перегукуються з романом Е. Гемінгвея «Прощавай, зброє!». Як відомо, з легкої руки Гертруди Стайн, а потім і Е. Гемінгвея, вислів «втрачене покоління» став вживатися на позначення літературного покоління й літературної течії, що з'явилися в період між двома світовими війнами – Першою та Другою. Проте в повісті Я. Качури поняття «втраченого покоління» зазнало істотної смислової, стильової, світоглядної трансформації. Імпліковане у твір із виразною соцреалістичною змістоформою, воно стає маркером ревізії, здійсненої письменником щодо травм, заподіяних людині війною.

Змальовані в аналізованих творах ситуації засвідчують акцент на психологічних проблемно-тематичних домінантах епіки Я. Качури. Опис інтер'єру, портретні деталі, експліцитне вираження психоемоційного стану через жести і пози як засоби характеротворення персонажів увиразнює зображення людини з розколотою психікою. Але на відміну від типових героїв «втраченого покоління», персонажі Я. Качури не зазнали тотальної зневіри, загалом вони вірять у більшовицьку ідею, проте не позбавлені психологічних рефлексій. Це питання надалі стане предметом поглибленого дослідження в межах нашої дисертаційної роботи, присвяченої творчості Якова Качури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буряк Б. С. Яків Качура. Життя і творчість / Б. С. Буряк. – К. : Рад. письменник, 1962. – 151 с.
2. Бернадська Н. Канон соцреалістичного роману / Ніна Бернадська // Слово і час. – 2005. – № 2. – С. 44–52.
3. Гундорова Т. Соцреалізм як масова культура / Т. Гундорова // Сучасність. – 2004. – № 6. – С. 52–66.
4. Качура Я. Зламана присяга: Оповідання / Яків Качура. – Х. : Держвидав України, 1928. – 187 с.
5. Качура Я. Похорон / Яків Качура // Життя й революція. – 1926. – № 9. – С. 16–24.
6. Качура Я. Хтодьова родина / Яків Качура // Життя й революція. – 1927. – № 6. – С. 310–321.
7. Куренная Н. М. Социалистический реализм. Историко-культурный аспект (Из опыта восточноевропейских литератур. 1930–1970-е годы) / Н. М. Куренная. – М. : Ин-т славяноведения РАН, 2004. – 188 с.
8. Ленська С. В. Українська мала проза 1920 – 1960-х років: ідейно-тематичні домінанти, жанрові моделі і стильові стратегії : Дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література / Світлана Василівна Ленська ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2015. – 470 с.
9. Хархун В. П. Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації / В. П. Хархун. – Ніжин : ТОВ «Гідромас». – 2009. – 508 с.
10. Якубовський Ф. Рецензія [Я. Качура «Непі». – Книгоспілка, 1926, стор. 95] / Ф. Якубовський // Життя й революція. – 1926. – № 9. – С. 124–125.

В статтє рассматривается проблема эстетической оценки прозы 20-30-х годов XX века. Предлагаемая работа является попыткой актуализировать исследование эпики Якова Качуры в соответствии с теоретико-методологическими поисками в современной гуманитаристике. В статтє рассматриваются особенности психологизма прозы Якова Качуры. Правдивое воспроизведение внутреннего мира и моделирования персонажей сделаны через комплексное применение основных видов психологизма и соответствующих художественных приемов. Выявлено, что социальные и политические вопросы в произведениях Якова Качуры имеют психологический подтекст.

Ключевые слова: *социалистический реализм, художественный психологизм, эстетическая оценка, традиции и новаторство, средства характерообразования, внутренний монолог, женские и мужские образы, психоанализ, гендерная интерпретация.*

The article is devoted to the problem of aesthetic evaluation of prose in the 1920-30s. According to theoretical and methodological search in modern humanities, this article is the first attempt to update the study of Yakiv Kachur's epics. The article

deals with specificity of psychologism in Yakiv Kachura's prose. The reproduction of inner world and simulation of one's nature are made through combined application of main types of psychologism with its own methods and artistical devices. It is proved that social and political issues in Yakiv Kachura's works have psychological implication.

Key words: *socialist realism, artistic psychologism, aesthetic evaluation, traditions and innovation, ways of nature formation, inner speech, female and male images, psychoanalysis, gender interpretation.*